

In ons lieve Nederland, waar men ervan houdt het werk in de wereld te houden, heeft men in het verleden vrijwel alle oorspronkelijke meren drooggemalen. Tegelijkertijd maakte men echter weer op grote schaal nieuwe meren, niet ter voorziening in de behoefte aan water, maar in die aan brandstof, de turf. Hoe de veenlieden water én turf maakten, leest u in dit tweede artikel.

SJIEK WATER 2

„Het maken van turf”

Hoe gaat het „vervenen” in natte streken nu precies in zijn werk? Om te beginnen moet ik zeggen dat ik *vervenen* altijd een raar woord heb gevonden: de grond wordt niet verveend, maar het veen wordt „verturfd”. Ook het woord *verveners* kan aanleiding geven tot verwarring, want daar worden soms mensen van verschillende functies mee bedoeld. Om te beginnen had je de *veenbaas*, die was eigenaar of concessiehouder van het te vervenen perceel; doorgaans werkte die niet zelf in het veen.

door Gait L. Berk

Voor het eigenlijke werk trokken ze een *turfmaker* aan. Dat was een gespecialiseerd vakman, die de grondstof en de bewerking ervan op zijn duimpje kende. De turfmakers waren vaak tanige, secure kereltjes, geen mensen voor het echte grove werk. Daarvoor had de veenbaas een of meer *spitters* aangetrokken. Een

spitter zorgde zelf weer voor een *menger*, met wie hij gewoon was te werken en met wie hij een *span* vormde. Deze krachten waren dus los-arbeiders die in andere seizoenen ander werk zochten.

Een spitter aan het werk. Met zijn langgesteelde schop heeft hij de veenkluut opgediept en hij gooit die in de mengbak.

Zij werkten in het veen onder leiding van de turfmaker.

Om een begin te krijgen gingen de mannen eerst een trekpat maken, een soortement sloot. De bovenste „bonkaarde” (humus en vegetatie) werd zijdelings weggeworpen; dan zaten ze al vrijwel aan het grondwater. Nu werd de mengbak opgesteld aan de rand van de sleuf; die mengbak was een stevig houten ding, ongeveer twee meter in het vierkant en een kleine voet diep. De mengbak had drie schuine zijden en één rechte; deze kwam het dichtst bij het trekpat te staan

De menger heeft het veen met water vermengd en fijn gemaakt. Hij spreidt met een poepenjut de turfspecie over de akker uit. Op de voorgrond: gespreid riet.

en daarop kon de spitter ook zijn veenkluuit „af slaan”.

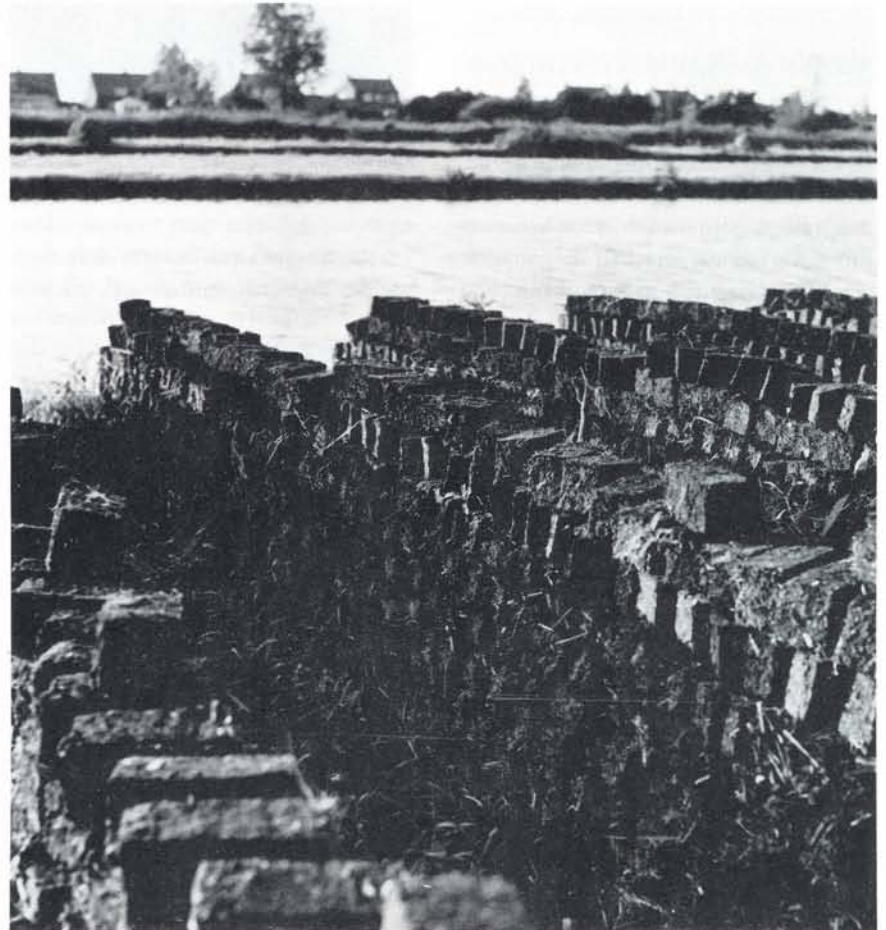
De taken waren nu dus verdeeld. De spitter groef en vulde de mengbak; de menger maakte de kluuiten fijn met zijn klomplaarzen (dubbeldikke klompen met vetleren schachten) en een klein harkachtig instrument, de *klauw*. Door de vermenging met water ontstond er een egale brei, de *turfspecie*, die met een spanen schep (ook wel *poepenjut* genoemd) over het land werd uitgespreid. Dit land was eerst voorzien van een laagje riet om te voorkomen dat de turf later aan de aarde ging vastkleven.

De breedte waarover de specie werd gespreid was doorgaans een meter of vier. De standaardmaat waarmee van oudsher gewerkt werd was een roede (3,84 m) en de arbeiders kregen betaald per roede gespreide turfspecie, in de lengte gerekend. De laag moest dan wel minstens 14 duim dik zijn, daarvoor hadden de arbeiders een peilstokje. De turfmaker had een korter peilstokje – hij moest rekening houden met het inklinken van de vochtige massa.

Als de boel een beetje aangedroogd was kwam de turfmaker pas goed in actie.

Nadrogende opgebroken turfjes zoals die nog in de jaren zestig in het Vinkeveense plassengebied waren te zien (er werd daar toen half-machinaal verveend). Trekgat en legakker tekenen zich duidelijk af.

Hij ging dan met plankjes onder de voeten de specie tot een soort reusachtige ontbijtkoek *treden*. Hij steunde daarbij ook nog op een paar van ronde draagvlakjes voorziene „wandelstokjes”. De

Als de turfspecie is ingedroogd wordt hij glad getreden door de turfmaker; enige tijd later wordt de drogende massa in blokjes verdeeld.

(Turfmakerijfoto's uit de Collectie Bruinenberg, beschikbaar gesteld door Teun Smit, Steenwijk.)

arbeiders ondertussen hadden de mengbak een eindje verder geslept en maakten daar nieuwe specie klaar.

Na verloop van tijd verdeelde de turfmaker de koek met een steekijzer in grote vierkante blokken, wat later in kleinere partjes van turfmaat. Die turven, nog half nat, werden dan op zeker moment *opgebroken*, dat wil zeggen, er werden dwarse gleuven in de koek uitgestoken en de turfjes daaruit werden ernaast opgesteld. In die gleuven drong nu ook drogende lucht door, zodat geleidelijk meer turfjes konden worden vrijgemaakt, die tenslotte tot luchtige torentjes werden opgestapeld om af te harden.

Als de turven hard genoeg waren werden ze opgestapeld tot „kazematten”, die tegen inwateren waren beschermd met een laag riet. Vaak werden de turven direct uit het veld verscheept, dan was het niet nodig ze in loodsen op te slaan (Vinkeveen).

Het produkt dat zo ontstond was de korte turf of *baggelaar*, die vaster van structuur is en langer brandt dan de lange turf, die uit de hoogvenen wordt gestoken.

Het hele fabricageproces duurde weken, soms zelfs maanden, dat hing van de aard van de zomer af. Daarom moest een turfmaker goed bij de tijd wezen. Als een hete dag dreigde moest hij voor dag en dauw de specie in blokken verdelen voordat de boel door de warmte in lompe brokken uiteen zou drogen. Bij regen en nattigheid moest hij heel voorzichtig met de opgebroken turven omspringen om te voorkomen dat ze braken en hun geld niet oprachten.

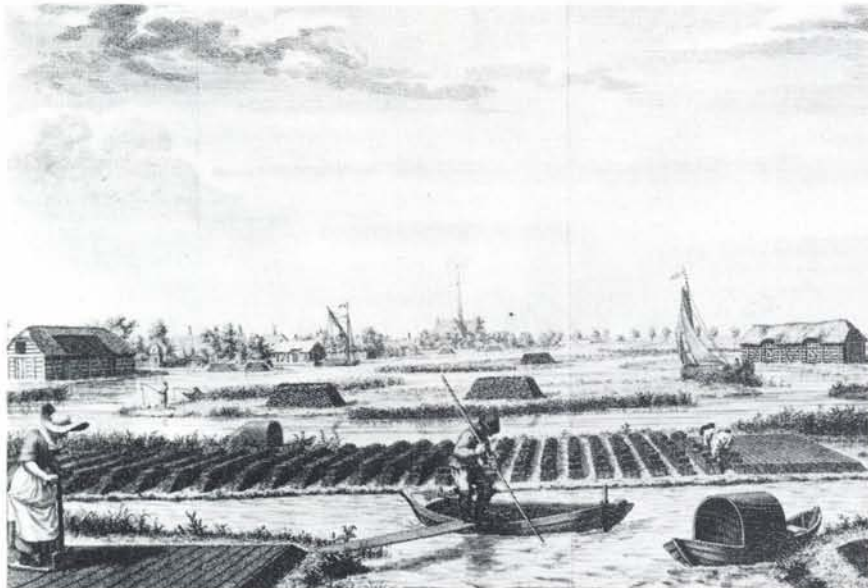
Het is intussen wel duidelijk, dat de hele turfmakerij een uitgesproken seizoenarbeid was. De los-arbeiders werkten alleen in het veen in april of mei. Voor half maart konden ze niet beginnen want de vorst moest het land uit zijn en het riet-snijden gedaan. Na half juni konden ze ook niet meer werken, anders kon je niet zeker zijn dat de turf nog goed werd (veel arbeiders gingen dan hooien). Als je een slechte zomer trof en je kreeg in

oktober of november een flinke vorst over de nog half natte turven, dan was de zaak verloren. Dan voren de turfjes kapot, dan kreeg je *smoezen*, los en ondeugdelijk spul, in een wip opgebrand en dus waardeloos. Wat „smoesjes verkopen” eigenlijk is wordt nu ook duidelijk.

Het volgend jaar wordt er weer verder gewerkt in dezelfde concessie. De arbeiders komen weer, trekken de mengbak op de wal en brengen nu de strook grond

waarop de turf is gemaakt aan de snede. Met de schop, zolang als het kan en vervolgens met de beugel, maken ze het trekpat wat breder en dieper. De spitters kunnen nu niet meer toe met een batting over de sloot, ze staan naast de mengbak op een plank die tussen de schuit en de wal ligt, of – bij gebrek aan schuiten – tussen een ton en de wal. En in die wankele positie moeten ze er nog een aardig tempo inhouden om aan de kost te komen. Wie het goed kan moet met zijn

Het turfmaken zoals dat is afgebeeld in de Tegenwoordige Staat der Nederlanden van 17 (deze plaat is duidelijk familie van die in ons vorige hoofdstuk). Verschillende bewerkingsfasen, die eigenlijk ná elkaar gebeuren zijn gelijktijdig afgebeeld: centraal het baggeren met de beugel met behulp van praam en plank.

Aan de flanken twee „tredende” vrouwen met plankjes onder de voeten. Op de legakker in het midden is men bezig de turven op te breken, op de achtergrond liggen de gereedgekomen baggelaars opgestapt tot mijten, die kazematten genoemd worden wegens gelijkenis met bepaalde verdedigingswerken. Links en rechts ook nog turfschuren en „tenten” op pramen. Verder nog turfschepen en hengelaars, die het ontstane water verder benutten.

Uit het boek de Tegenwoordige Staat der Nederlanden, met een verhandeling over het vervaardigen van baggerturf. Voor de kennis van het leven in Nederland in den ouden tijd is dit boek een belangrijke bron.

slagen het slaan van de naburige kerktoren kunnen bijhouden . . .

Voor al het venen met de beugel was zwaar werk. De mannen hadden daarbij een gordel om het middel, waaraan aan de buikzijde een losse riem bevestigd was. Deze werd enkele malen om de steel van de baggerbeugel geslagen om de greep erop te verhogen; dan werd door het strekken van de benen, het rechte van de rug en het trekken met de armen de veenkluut uit de taaie massa weggesleurd. Die werd vervolgens in de mengbak gedeponereerd.

De steel van de baggerbeugel was zeer lang. Hij moest op de diepste plekken nog tegen de schouder van de spitter blijven rusten en na het bovenhalen van het volle net als tegenwicht fungeren als dat boven de mengbak werd gezwaaid. Anders dan bij een gewone baggerbeu-

Somtyds wordt 'er, in den eenen grond wat hooger, in den anderen wat laager, eene laag gevonden, geheellyk uit rietpypen bestaande. Men haalt het Veen met *Baggernetten* van onder het water, waar toe, in de *Baggerluiden*, eene byzondere handeling vereischt wordt. De *Netten* worden in een' Praam uitgestort. Het Veen met water vermengd, wordt vervolgens zo dik over 't veld gespreid, dat het, genogzaam gedroogd en getreden zynde, de dikte behoudt van een' **Turf op zyn end staande** Eerst legt het **Veen**

gel was het stevig geknoopte net niet direct aan de ijzeren beugel vastgemaakt, maar aan leertjes, die met houten wigjes aan het ijzeren hoepeltje waren bevestigd.

De menger heeft het ondertussen ook niet makkelijk. Hij staat daar maar te trappelen met zijn zware klomplaarzen

(„turftrappers”) in de dikke brei. Hij steunt daarbij op de klauw, waarmee hij ook onwillige brokken verbrijzelt. Af en toe moet hij met een gieremmer water in de mengbak scheppen om de pap behoorlijk glad te houden, maar ook weer niet te dun; van tijd tot tijd moet hij de gereedgekomen turfspecie met zijn jut met grote zwaaien over het land uitspreiden. (De turfmaker houdt natuurlijk in de gaten dat de specie goed van kwaliteit is zonder grove kluiten, anders worden de turven straks te bros.)

Tot nu toe hebben we het steeds gehad over een turfmaker en twee arbeiders, maar het gebeurde vaak genoeg, dat er meerdere spannen aan het werk waren voor één turfmaker. In de regel waren in een veengebied talrijke turfmakers ac-

Los-arbeiders, die in de turfmakerij en in het „veld” met rietsnijden en dergelijke hun karige boterham verdienden, woonden ook permanent in de veengebieden. In dorpen als Noorden (bij Nieuwkoop) en Belt en Schutsloot (bij Zwartsluis) ziet men nog tal van vervenershuisjes, waarin deze mensen woonden. Onder het laag afhangende deel van de kap bevinden zich de bedsteden, waarin niet zelden drie personen sliepen. De schoorsteen is binnen tegen de voorgevel tussen de ramen gebouwd. De architectuur van deze huisjes is in diverse veenstreken nagenoeg gelijk, vermoedelijk doordat de verveners van de ene concessie naar de andere trokken.

Net als overal elders vroeger, trachtten ook de werkers in het veen met sterke drank wat vreugde in hun dikwijls akelige bestaan te brengen. Het bekende café van Grietien en Geertien in Muggebeet, waar het omstreeks de eeuwwisseling leefde van turfarbeiders dankt hieraan nog zijn ontstaan. Het had na de turftijd nog zo weinig klandizie, dat er tot ca. 1960 geen cent was voor modernisering. En dat was de winner toen het spul herontdekt werd – 't was komt dat zien voor drommen toeristen.

tief. Tijdens de campagne wemelde het vaak van volk in het veld. Vooral in de vorige eeuw, toen de opkomende industrie schreeuwde om brandstof voor haar stoommachines en ovens, kwamen de los-arbeiders in het voorjaar in drommen naar de veenderijen, van heinde en verre, tot uit Duitsland toe (de „Poe-pen”).

Daar het forensendom nog niet bijster ontwikkeld was, verbleven de arbeidskrachten in de buurt van de concessie in grote keten, waarin een soortement kooien getimmerd waren. Later in het jaar kon de veenbaas daar ook weer turf in opslaan en met het oog op de droog-

zaamheid was de keet rijkelijk voorzien van kieren. Daar kon de rook van het vuur van de veenarbeiders meteen mooi door ontwijken. Anderen bouwden zich met hele gezinnen „tenten” op de legakker, primitieve gevallen van elzenstammetjes met riet en ruigte afgedekt. Nog weer anderen, die geregeld in het veld werkten hadden een eveneens tent genoemd optrekje op een praam staan en huisden daarin met vrouw en kind; als de schuit nodig was voor baggerwerk of rietvervoer werd de hele santekraam op de wal gezet. Vrouwen en kinderen hielpen ook mee in de veenderij, bijvoorbeeld met water scheppen in de meng-

bak of, later, met het omzetten van de drogende turfjes.

Dit leger nameloze havelozen heeft de Nederlandse veenplassen gemaakt. De gang van zaken heeft zich onder de hand wel afgetekend: ze maakten de trek-gaten steeds breder en de legakkers, waarop de turf werd gemaakt, steeds smaller. Aangezien de concessies – zoals van oudsher bij ontginningen – werden uitgegeven in langwerpige, „opstrekken-de” percelen van doorgaans zo'n 20 tot 40 meter breedte, ontstond er een landschappelijke situatie, waarbij langgerekte stroken water werden afgewisseld door smalle stroken land, de zogenoemde *ribben*.

Die ribben hielden ze natuurlijk zo smal mogelijk, des te meer veen kon er immers worden vergraven. Vaak ook werden de tussenliggende ribben weggebaggerd om daar op een andere legakker weer turf van te maken. Zo ontstonden plasjes, die bij wind en vol water knap woelig konden worden en dan de aangrenzende ribben aantastten en afbraken. Zo werd het water daar steeds *wijder* en je kreeg meertjes, wijden, wieden, die bij overstroming en ijsgang zich nog verder uitbreidden.

Overstromingen door dijkdoorbraken kwamen vroeger herhaaldelijk voor; in de kwetsbare veenstreken werden dan grote verwoestingen aangericht. Hier een overstroming in de Koekoek, een veenpolder bij Kampen, die nu is drooggelegd. De te hulp geschoten schuiten konden wel eens veenpramen zijn (in Overijssel noemt men ze bokken).